

שנות הרעה והתקווה

מחשבות תיאולוגיות ופילוסופיות

לימי הזיכרון והעצמאות

פרופ' חנוך בן פזי

שיעור 1: פתיחה

אליעזר ברקוביץ, אמונה לאחר השואה, עמ' טז

הקמתה של מדינת ישראל האירה באור יקרות את מעמדו המיוחד של היהודי בעולם מטיל אימה. יש כאן פרדוקס מעניין ואיום כאחד: אף על פי שמדינת ישראל נועדה להבטיח את היהודים מפני עוד שואה, הנה רק עימות של ממש עם העולם הזה של שתיקה נוראה יגלה את הייעוד הלאומי שאנחנו מעצבים בארצנו. שאלת עמידתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית בעולם של שואה שעדיין לא גאל את עצמו היא השאלה שאנחנו חייבים לתת את דעתנו עליה בשעה שאנחנו חוזרים וקוראים בספר הזה. הוא מלמד אותנו שהאמונה שגורלו של אלוהים וגורלו של העם היהודי שזורים זה בזה היא המעניקה לנו את הביטחון בעתידו של העם היהודי. ולבסוף, בראותנו את עמנו השסוע והמתקוטט, יורשה לנו להביע משאלה צנועה: הבה נסיח את דעתנו מדאגות היומיום וניתן את דעתנו על ההיסטוריה רבת השנים שלנו: "אתם עדי, נאם ה'". אימפריות קמו ונפלו ואנחנו נשארנו מעבר לזמן, במעמדנו המיוחד, עדי אמונה לענקי הכוח בהיסטוריה שהיו ואינם עוד.

ראייה זו של עצמנו כקהילה היסטורית, על אף דעותינו השונות לגבי ייעודו של העם היהודי היום, היא שתלכדנו ותאחד אותנו לקראת ייעודנו וגורלנו הלאומי.

ר' אלחנן בונם וסרמן, עקבתא דמשיחא, עמ' 9

הזמן שאנו חיים בו הוא בלתי רגיל. בייחוד בנוגע למצב העם היהודי רואים אנו דברים שאיש לא יכול לשערם. המאורעות תוכפים במהירות גדולה כל כך, והם כל כך יוצאי דופן ומבהילים, עד שאנו כנדהמים, בלתי מסוגלים להבין מה מתרחש פתאום. "והיית משוגע ממראה עיניך" (דברים כ"ח ל"ד). כך הוא כאשר בוחנים בשכל אנושי. אולם כאשר מחפשים בתורה, נעשה הכל ברור ומובן. כל המאורעות של ההיסטוריה היהודית, בעבר ובהווה, הופיעו ומופיעים בדיוק כפי שהם נאמרו מראש בתורה שבכתב ושבעל פה. כל מלה בתורה היא ריאלית. הריאליות הגדולה ביותר שבעולם...

כדי להבין את משמעות המאורעות העוברים על העם היהודי בזמננו, חייבים לחפש בפסוקים ובמאמרים על עיקבתא דמשיחא, כלומר, על הזמן האחרון של הגלות לפני משיח. אם נשווה את עובדות החיים לכל מה שנאמר מראש על אותו הזמן, נראה בתורה כמו בראי מלוטש את המאורעות העוברים עלינו ואת סיבותיהם. כל מה שנאמר שם מראש נעשה לעובדה, וכל העובדות נאמרו שם מראש.

הרב יוסף דב הלוי סלוביצי'ק, בסוד היחיד והיחד, עמ' 354

לפני שמונה שנים, בעצם ליל בלהות מלא זועות מידנה, טרבלינקה, ובוכנוולד, בליל של תאי גז וכבשנים; בליל של הסתר פנים מוחלט, בליל שלטון שטן הספקות והשמד, אשר רצה לסחוב את הרעינה מביתה לכנסיה הנוצרית; בליל חיפושים בלי הרף ובקשת הדוד - בליל זה גופו צץ ועלה הדוד. האל המסתתר בשפירי חביון הופיע פתאום והתחיל לדפוק בפתח אהלה של הרעינה הסחופה והדוויה, שהתהפכה על משכבה מתוך פרפורים ויסורי גיהנום. עקב ההכאות והדפיקות בפתח הרעינה, עטופת אבל, נולדה מדינת ישראל!

מרטין בובר, היהדות והיהודים, תעודה ויעוד א', עמ' 21

על שום מה אנו מכנים את עצמנו יהודים? ומה משמעות לדבר זה שיהודים אנחנו? אין אני בא לדרוש בפניכם במושג מופשט, אלא מבקש אני לדבר על חייכם שלכם, על חיינו שלנו...

על שום מה מכנים אנו את עצמנו יהודים?

כלום מטעם זה בלבד, שאבותינו היו עושים כן, כלומר: מתוך הרגל שבירושה?
כל טעמה של היהדות ליהודים אינו אלא כאשר היא להם מציאות פנימית.

מהו אותו דבר שעושה את עמו של אדם למציאות אוטונומית בתוך נפשו ובתוך חייו?
מהו הגורם שמכוחו האדם מרגיש את עמו לא רק מסביבו אלא בתוך עצמו?

מרטין בובר, היהדות והיהודים, עמ' 29

בילדותי קראתי אגדה יהודית עתיקה, שלא יכולתי לעמוד על כוונתה, וכך נאמר שם: בשערי רומי יושב לו עני מצורע ומחכה. האיש הזה הוא המשיח. מיד הלכתי אצל זקן אחד ושאלתי: למה הוא מחכה? ואותו זקן השיב לי דבר, שהיה סתום לי אותה שעה ורק לאחר ימים מרובים ירדתי לסוף דעתו; הוא אמר: לך הוא מחכה.

שיעורים 2 ו-3: אליעזר ברקוביץ – ריצ'רד רובינשטיין

דיאלוג נוקב על שאלת האמונה בעקבות השואה

תהילים מד, 23

כי עליך הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן טבחה.

היינריך גרובר בשיחה עם ריצ'רד רובינשטיין, אחרי אושוויץ (מאנגלית), עמ' 8-9

מסיבה כלשהי היה זה חלק מכוונות ה' כי היהודים ימותו... הוא האדון, הוא השליט, הכל נעשה כדברו וכמצוותו.

ריצ'רד רובינשטיין, אחרי אושוויץ, עמ' 10, 12

לא יכולתי להאמין באל כזה ואחרי אושוויץ אף לא יכולתי להאמין יותר כי ישראל הוא העם הנבחר.

ריצ'רד רובינשטיין, אחרי אושוויץ, עמ' 87

על פי תפיסתה של התיאולוגיה היהודית המסורתית ה' הוא הכוח המניע, הכל-יכול בהשתלשלות הדרמה ההיסטורית. כל אסון בהיסטוריה היהודית תורץ כעונש מידי ה' על חטאי ישראל. אינני רואה כיצד אפשר להחזיק בעמדה זו מבלי לראות בהיטלר ובאנשי ה-ס.ס. מכשירים לעשיית רצון ה'... כדי לראות תכלית במחנות המוות נאלץ האדם המאמין לקבל את ההתפרצות השטנית הבלתי-אנושית ביותר, שאירעה בהיסטוריה כולה, כאילו היא ביטוי משמעותי לכוונות האלוהים. רעיון זה הוא כה טמא בעיני מכדי שאקבלו.

אלוהים, המרשה כי אפילו על ילד אחד חף מפשע יוטל סבל, או שהוא אכזר מכל או אדיש ללא תקנה. אבותינו ביקשו לפתור את הבעיה בהמציאם את העולם הבא, בו יבואו מעשי האכזריות של העולם הזה על תיקונם. לא נוכל לקבל פתרון כזה ומוטב שנשים לב לביקורת המוסווית, אך החמורה מאד, על הדרך שבה מושל ה' בעולם הזה, המחייבת אותנו להמציא בדמיוננו עולם אחר, שבו הוא יעשה מלאכה יותר טובה.

ריצ'רד רובינשטיין, אחרי אושוויץ (המהדורה המאוחרת), עמ' 250-251

שום אדם אינו יכול לומר באמת אלהים מת. איך אנו יודעים זאת? בכל זאת, כפי שאני נאלץ לומר מה שאנחנו חיים בזמן של ה"מוות של אלוהים". זוהי יותר אמירה אודות האדם ותרבותו מאשר אודות אלוהים. המוות של אלוהים הוא אירוע תרבותי.

אליעזר ברקוביץ, אמונה לאחר השואה, עמ' 3-4

אלה שהיו שם הגיבו על פי ניסיונם שלהם, שהיה ייחודי, שאין להשוותו, מדרגה לעצמה בתולדות אנוש כולן. אלה שלא היו שם אפשר שיחוש הזדהות עמוקה עם סבלם של הקרבנות, אבל ניסיונם יישאר לעולם רק צל ותחליף של ההתרחשות עצמה, רחוק ממציאות השואה,

ממש כשם שמחקר למדני ונינוח של "תיאולוגים רדיקליים" בני דורנו רחוק מעולם מחנות ההשמדה והמשרפות. תגובתם של הלמדנים האלה, המבוססת על תחליף של הניסיון ולא על הניסיון ממש, תהיה קלושה ולא מציאותית כמו ניסיונם עצמו. ברור כי כשם שהדברים האלה כוחם יפה באשר למרד של התיאולוג הרדיקלי, כך כוחם יפה גם באשר להכנעה שמתוך יראה אדוקה ושלמה של אנשים שלא היו שם ומשלימים עם השואה מתוך אמונה. תגובתם של אלה אין לה קשר להתרחשות עצמה, כמוה כתגובתם של המרדנים והלא מאמינים. איש מהם אינו יכול להבין את השואה הבנה של ממש.

שמות רבה פרשה ב, ה

עמו אנכי בצרה

אמר ר' ינאי... כביכול "עמו אנכי בצרה" (תהלים צא, טו) ואומר "בכל צרתם לו צר" (ישעיה סג, ט).

אמר לו הקב"ה למשה: אי אתה מרגיש שאני שרוי בצער כשם שישראל שרויה בצער? הוי יודע ממקום שאני מדבר עמך מתוך הקוצים, כביכול אני שותף בצערם.

אליעזר ברקוביץ, עמו אנכי בצרה: יהדות בגטאות ובמחנות ההשמדה, עמ' 5

עצם העובדה שניצולי השואה בקהל, שאיבדו את אמונתם שלהם, נפגעו עמוקות מהעדר האמונה של מי שהוא זר לחלוטין לניסיונם הנורא, מעמיד בספק את ההנחה כי היהודי בן זמננו החי בארצות המערב יודע מה הוא סח בשעה שהוא מדבר על אמונה ועל העדר אמונה. לפיכך יש צורך דחוף לנסות ולפתור את סוד האמונה בעזרת העדויות הרבות על גילוייה המתמידים, אפילו בגטאות ובמחנות ההשמדה. שכן אף על פי שאנחנו עוסקים בלי הרף בבעיית האמונה שלאחר השואה, איננו נותנים את דעתנו על מיליוני היהודים שחיו כיהודים עד נשימת אפם האחרונה בגטאות ובמחנות ההשמדה. כידוע רבבות יהודים צעדו אל קברי האחים הגדולים ואל תאי הגז בהדרת כבוד מתוך ביטחון גמור באלוהי ישראל ובנצחיותו של העם היהודי, ומתוך ידיעה שמעל לכל ספק שהמפלצת הנאצית תמוגר בסופו של דבר. רק אם נתאמץ להבין ללבו של "היהודי האותנטי" בגטאות ובמחנות נוכל לקוות לתפוס שמץ מן המסתורין שבאמונת ישראל, ולהבין הבנה משמעותית יותר את מהותה של היהדות ואת ייעודו ההיסטורי של עם ישראל.

אליעזר ברקוביץ, אמונה לאחר השואה, עמ' 5-6

אנחנו איננו איוב ואיננו מעזים לדבר ולענות כמוהו. אנחנו רק אחיו של איוב. אנחנו מוכרחים להאמין, מפני שאיוב אחינו האמין; ואנחנו מוכרחים להטיל ספק, מפני שאיוב אחינו לא היה מסוגל להמשיך להאמין במקרים רבים כל כך. אין זה מצב נוח; אבל זהו מעמדנו בעידן שאחרי השואה. רק בהיותנו בתוכו אנחנו ניצבים על פתחו של מענה הולם לשואה - אם יש בנמצא מענה כזה. רק מתוך הפתח הזה תבוא פריצת דרך, וייראה אפס קצהו של מענה. הוא יבוא בלי חילול האמונה הקדושה ובלי חילול האי אמונה הקדושה של בני העם היהודי בתופת אירופה. ואם לא תהיה פריצת דרך, ראוי להישאר על הסף. אם אין מענה, מוטב לחיות בלעדיו ולא למצוא שלוה, לא בהעמדת הפנים של אמונה נעדרת רגישות ולא באחיזת העיניים של האי

אמונה של אנשים האוכלים ושותים ונהנים על שולחנותיה של חברה השבעה עד זרא.

הרב יצחק גרינברג, הדרך היהודית: החיים וההיסטוריה במעגל החגים, עמ' 302

רוב היהודים, שומרי מסורת ומודרניסטים, דתיים וחילונים כאחד, פעלו יחד כדי ליצור מחדש את סמל הברית המקראי העצום, מדינת ישראל. יהודים בישראל ובתפוצות הגיבו לשואה במה שאפשר לכנות תזזית של חיים והתחדשות. מצד שני, מימדיו העצומים של החורבן וכובדם של שישה מיליון עדים מתים נגד הגאולה אינם מאפשרים לנו להתנהג כאילו לא קרה דבר. מה אם כן אירע לברית? הייתכן שהברית הופרה, אבל העם היהודי, מחויב עמוקות לשותפות, בחר מרצונו לאמץ אותה שוב? לא רק אותם יהודים שומרי מצוות אשר שמעו מצוות מסיני אלא הרוב העצום של היהודים אשר לא שמעו את המצוות אבל היו עדיין כל כך מאוהבים בחלום הגאולה שהם התנדבו להמשיך במשימה. הם היו מחויבים כל כך לניצחון החיים עד שהיו מוכנים להתמודד שוב עם האיום של מוות חסר גבולות. שמואל בק, אשר מתאר את השואה בדימויים חזקים של לוחות שבורים, כותב כדלקמן: "במרצת תולדותיהם הממושכות, תולדות של עלבון וביזיון, קיימו הלוחות את כוחם הנצחי לחזור ולהופיע כמורה-דרך למי שבחרו לקבל את אמנתם. אי-אפשר למחוק את כוחם עד-גמירא; משיברי הלוחות קמים ונוצרים לוחות חדשים."

הרב יצחק גרינברג, הדרך היהודית: החיים וההיסטוריה במעגל החגים, עמ' 303

אם זהו יישום נכון של הדגם התלמודי, אזי נמצא העם היהודי בתחילת שלב חדש של מערכת יחסים עם הברית ועם אלוהים. זוהי תחילתו של המחזור הגדול השלישי של ההיסטוריה היהודית. במחזור הזה, אלוהים נסתר יותר, מה שאומר שאלוהים נוכח יותר. חז"ל השתמשו בתובנה הזאת כדי להבחין בנוכחותו של אלוהים בבית ובבית הכנסת ברחבי העולם. המקבילה כיום תהיה בו זמנית ההתרחבות של ההלכה ויישומה החילוני. החילון הנו הכרחי משום שבעידן של הסתר פנים אלוהי, הצהרות גלויות חזקות פחות מאשר רמזים וסמלים. ממש כפי שהנבואה הפכה לא מתאימה אחרי חורבן בית המקדש משום שהצהרות סקרמנטליות ופורמליסטיות לא תשמענה עוד כפי שנשמעו אז.

ההתרחבות היא הכרחית משום שבעידן של הסתר פנים קיצוני יש לגלות את אלוהים בכל מקום - בעסקים, ברפואה, בחיים הפוליטיים, בצבא, בעבודה החברתית, בלימוד. בכל מקום שבו בני האדם הולכים בדרך הברית, שם מצוי אלוהים. המעשה הדתי העיקרי הוא ליצור מחדש את צלם אלוהים. בעידן של הסתר פנים אלוהי, ההצהרה האמיתית ביותר לגבי אלוהים היא יצירת צלם אלוהים, אשר, בשקט אבל בכוח, מצביע אל האלוהים שהוא צלמו. ישנו מימד כמותי לקריאה הזאת: להגדיל את מספר היהודים, להגביר את נוכחות החיים בעולם. ישנו גם מימד איכותי למחויבות הזאת: להתייחס לבן אדם כבעל ערך אינסופי. להאכיל ילד רעב, לרפא אדם חולה, לטפח את ייחודם של אישה או בעל - הם כולם בפני עצמם מעשים קדושים.

אליעזר ברקוביץ, אמונה לאחר השואה, עמ' 157-158

עד כמה אנחנו יכולים לקוות? עולמנו, העולם של השואה, אינו מקור לעידוד כלל. איננו יודעים אפילו אם לדור הבא של בני אדם יהיה די אוויר לנשימה. הבעיה של הזיהום החיצוני במשמעותה הרחבה ביותר של המילה - אוויר מזוהם, נהרות ואגמים מורעלים, מאגרי נשק אטומי, שכונות עוני מלוכלכות - אינה ניתנת להיפתר בלי לפתור קודם כל את הזיהום הפנימי, הזיהום במוחותיהם ובלבבותיהם של בני האדם המתעקשים להמשיך לחיות בהיסטוריה של

מאבקי כוח שאבד עליה כלח. אבל ישנה רק מעט תקווה שהדבר הזה ייעשה. איש אינו מיטיב לדעת זאת מן היהודי, השופט את הציביליזציה הזאת על פי מה שזכה לקבל מידיה. ואף על פי כן אין איש זכאי להיות אופטימי יותר מן היהודי, שחי בהיסטוריה של האמונה והצליח לשמור על קיומו ממש עד לקצה של ההיסטוריה של מאבקי כוח.

לכן היהודי מאמין באפשרות קיומה של ההיסטוריה של האמונה. אין זה הגיוני להאמין בה היום יותר מאשר היה הדבר כאשר הופיע היהודי לראשונה על בימת ההיסטוריה, יש לו יסוד לתת אמון בתעוזתו היום יותר מאשר היה לו בזמן שהקריאה של אלוהים נגעה בנשמתו של אביו אברהם. אם ההיסטוריה של האמונה אין עתיד, ליהודי אין עבר. עברו של היהודי הוא הוא הערובה לעתידו, ולא עתידו שלו בלבד אלא עתידו של האדם בכלל. אם עתידו של האדם הוא חסר תקווה, גם עתידו של עם ישראל הוא חסר תקווה. כיהודי אני יכול להאמין בעתידו של האדם רק מפני שאני מאמין כי ההיסטוריה של מאבקי כוח תפנה את מקומה להיסטוריה של האמונה.

שיעורים 4 ו-5: הרב יואל משה טייטלבוים – הרב צבי יהודה

הכהן קוק: בין השואה ומדינת ישראל

הרב יואל משה טייטלבוים, יואל משה, הקדמה

היות כי בעוונותינו הרבים בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות כלענה, אשר לא היתה כזאת לישראל מאז היה לגוי, ולולא ה' הותיר לנו שריד וכו'. אך בחמלת ה' יתברך שמו נשארנו מתי מספר בתכלית המיעוט, לא מעט מהרבה אלא מעט מן המעט, בשביל שבועתו של הקב"ה שנשבע לאבותינו שלא יכלה זרעו חס ושלום. גם נתקיים בעוונותינו הרבים במלוא מובן המילה משאחר כך והפלא ה' את מכותך וגו' הפלא ופלא, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר, חכינו לעת מרפא והנה בעתה, ועדיין לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה. לבבינו נשבר בקרבנו לשברי שברים ואין לנו במה להתנחם ולהתחזק, אלא עינינו צופיות למרום בכליון עינים ודאבון נפש, עד ישקיף וירא ה' משמים, יראה בעניינו וירפא את לבבנו הנדכה והנכאב, ברוב רחמיו יתברך שמו.

והנה מלפנים בישראל בכל הדורות כשהגיעה עת צרה ליעקב, חקרו ודרשו מה זה ועל מה זה, איזה עון גרם להביא לידי כך לשים לב לתקן ולשוב אל השם יתברך, כדמצינו בקראי ובתלמוד. וכן אחר גלות שפאניא חיבר הקדוש החסיד ר' יוסף יעב"ץ ז"ל הספרדי ספר אור החיים מיוסד על כך, לחקור אחר העוונות שגרמו אז הצרה והגלות. וזקני החוות דעת זכרונו לחיי העולם הבא בהקדמת פירושו למגילת איכה כתב גם כן שאין תועלת לספר הצרות והיגונות אלא אם יספר גם סיבת הצרות שאירע לו למען ישמור עצמו מהסיבות המביאות לידי הצרות, ולכן פירש שם כל מגילת איכה בדרך זה, שבכל מקום שמזכיר הצרה מזכיר גם כן החטא שהיא הסיבה שהביאה את הצרה הזאת, למען נשוב אל ה' בכל לבבינו ולא יוסיף לדאבה אותנו, זה תורף דבריו ועיין שם.

בבלי כתובות, קי"א ע"א

רבי יוסי רבבי חנינא אמר: שלוש שבועות הללו למה?
אחת - שלא יעלו ישראל בחומה
ואחת - שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא ימרדו באומות העולם
ואחת - שהשביע הקדוש ברוך הוא את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדי.

רבי לוי אמר: שש שבועות הללו למה?
שלוש שבועות - אלו שאמרנו
והאחרות:
שלא יגלו את הקץ
ושלא ירחקו את הקץ
ושלא יגלו הסוד לעובדי כוכבים.

בצבאות או באילות השדה

אמר רבי אלעזר אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל:
אם אתם מקיימין את השבועה מוטב
ואם לאו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה.

הרב צבי יהודה הכהן קוק, לנתיבות ישראל ג, עמ' מ

עיירות ישראל נתלשות ממקומן עד היסוד בהן, עם דם התמצית שלהן, עם סופריהן ומשניהן, בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחו"ל, שהיו קורין ומרביצין בהם תורה, המוכנים ש"תפקע קדושתם לעת בא גואלה במהרה בימינו", נעקרים ממקומם כדי להקבע ולהתעלות "לאותם שבארץ ישראל, שבקדושתם לעולם קימת" עם קולו של יעקב המצוי בהם, לעומת ידי הגויים הטמאות אשר שלחו באש את מעטי מקדשינו.

הרב צבי יהודה הכהן קוק, שיחות הרב צבי יהודה: בראשית, עמ' 304-305

מתוך החורבן הגדול של הישיבות בשואה והמצב הרוחני בגולה, מתגלה הבניה הגדולה והאור הגדול.

שיעורים 6 ו-7: הרב יואל משה טייטלבוים – הרב צבי יהודה

הכהן קוק: בין השואה ומדינת ישראל

אלי ויזל, כל הנחלים הולכים אל הים, עמ' 99-100

כשאני חושב על העוויות שידעה המאה שלנו, שום דבר אינו מספיק בשבילי. לאלוהים יש תפקיד חשוב בהקשר הזה... גם אילו אלוהים בכבודו ובעצמו היה מציע לי צידוק, סבורני שהייתי דוחה אותו. טרבלינקה מוחקת את כל הצידוקים ואת כל התשובות. הממלכה מעבר לגדר התיל תישאר לעד כסימן שאלה אדיר על המדדים של האנושות ושל בוראה כאחד. בהתייבבו מול סבל וייסורים חסרי תקדים, היה עליו להתערב או לפחות להתבטא. לצד מי הוא ניצב? האין הוא האב של כולנו?... זו הדילמה הניצבת מול המאמין בשלהי המאה הזאת: כאשר אלוהים הרשה שכל זה יתרחש, הוא אמר משהו לאנושות, ואיננו יודעים מה היה הדבר. שהוא סובל? הוא היה יכול – היה חייב – להפסיק את סבלו שלו בעצירת מותם של החפים מפשע על קידוש השם. איני יודע מדוע הוא לא עשה זאת, ואני חושב כי לעולם לא אדע. אולי זה לא עניינו. אבל אני מוצא את עצמי בער במידה שווה ביחס לבני האדם. לעולם לא אבין את שקיעתם המוסרית, את נפילתם. היה זמן שכל דבר עורר בי זעם נגד האנושות; המין האנושי עורר בי בחילה. במרוצת השנים הרגשתי בעיקר עצב, על הקורבנות.

קרל וופלסקהל, איוב (ארבע מראות), עמ' 29

מיום שעזבתי את אירופה ידעתי, שעלי נחרת האות של הגורל היהודי, ידעתי, שנבחרתי להיות הסמל של הגורל היהודי. מיום זה נהפך לי סימם של איוב לסימני שלי. אין לי חיים, אין לי קיום, אין לי נסיון אלא כחייו ובקיומו וכנסיונו של איוב.

על פי מרגרטה זוסמן, ספר איוב וגורלו של העם היהודי

יש סיטואציות בהיסטוריה, שבהן ההיסטוריה עוברת את הגבולות שלה, והנאציזם וכל האידיאולוגיה הטוטלית שלו, ודאי שהוא מהווה דוגמא למופת

יש סיטואציות בהיסטוריה, אשר בהן הכח הפועל נהפך לכח ניהיליסטי, או בלשון המקרא: לכה שטני, שמגמתו לשלול, לְאִין ולכלות את הכל.

מרטין בובר, השאלה הנסותרת, עמ' 235

עמים דומה עלי, כאילו שומע אני מנבכי הדממה, קול שאלה בוקע ועולה. ואין השואל יודע שהוא שואל, והנשאל אינו יודע שהוא נשאל. העולם המודרני הוא השואל, והדת היא הנשאלת, בלא שהוא נותן את דעתו על כך. וזו לשון השאלה: שמא את היא שיש בידך לעזרני? שמא יש ביכולתך לסייעני שאלמד להאמין? לא במקסם חזיונות וברזי תעלומות, לא באידיאולוגיות ותוכניות של מפלגות, לא בשום מעשה מחשב מחוכם האמור בפרק נאה, שכל

אלה דברים שאינם נראים כאמת אלא כשהשעה משחקת להם או שיש להם סיכוי להצלחה - כי אם במוחלט בוודאי שאין שום שינוי יכול להזיזו במקומו? שאלמד להאמין במציאות, בחיים, בקיום? להאמין, שיש כוונה הצפונה בה במציאות, ויש מטרה שהחיים שואפים אליה, ויש טעם לקיום? וכי מי יש בידו לסייעני, אם את אינך יכולה לעמוד לי?

מרטין בובר, במשבר הרוח, עמ' נח

זעקה זו שנמסרה לנו מפי המקרא, היא היא זעקתנו שלנו, הבוקעת מלבנו ונדחקת ועולה על שפתנו בתקופה זו של הסתר פנים. שהרי כך הוא הרושם העולה בנו מן הדיבור המקראי: הוא מביא לפנינו את טענת האדם כטענה הנשמעת לאוזן של מעלה וזכאית לצפות לתשובה.

מרטין בובר, בן דורנו והמקרא, דרכו של מקרא, עמ' 41

מיום שבא ספר זה לעולם הוא מתייצב בכל דור ודור; ואין לך דור שאינו מתווכח עמו, ואין לך דור שאינו מתיישב עמו. אי אתה אומר, שהדורות יוצאים להקביל את פניו ברוח נמוכה ומוכנה לשמוע את דברו; הרבה פעמים הם נענים לו במורת רוח ובזעם גדול. אבל תמיד הם עוסקים בו כעושים בחייהם, מתייצבים לפניו בגבול מציאותם. ואין יוצאת מכלל זה גם אמירת לאו שאומרים לו; לאו זה אינו אלא כמעיד על תביעה שנגעה אל האדם; גם בשעה שמסרבים לו, הם עדים שלו.

מרטין בובר, במשבר הרוח, עמ' נח

הוגדשה סאת האימים והזוועה, והסתר הפנים העמיק מצפוניו עד אין חקר. עדיין יכולים אנו "להאמין" באלוהים, שהניח לאותם מעשים שיעשו, אבל כלום יכולים אנו עוד לדבר אליו? כלום יכולים אנו עוד לקרוא אליו?

מרטין בובר, במשבר הרוח, עמ' נט

אפילו עכשיו, גם אנחנו, מתדיינים עם האלוהים, ודווקא עמו, עם אלוהי ההווה, שבחרנו אותו, אנחנו כאן, לאדון עלינו. אין אנו מקבלים עלינו את שעבודה של ההווה הארצית, אנו נאבקים לגאולתה, ובמאבקנו ובריבנו אנו קוראים לאלוהים אדוננו, ששוב ועדיין אל מסתתר הוא, שיבוא ויושיענו. וכך אנו עומדים לפניו ומייחלים לקול דברו, בין שיבוא מתוך הרעש ובין מתוך הדממה הבאה אחריו. ואילו גם לא תשווה הופעתו העתידה לבוא לאחת מהופעותיו שהיו לפניו, אנחנו נשוב ונכיר את אלוהים אדונינו גדול האימה והחסד.

מרגרטה זוסמן, הסוד של החרות, 1955

מה שתובעים הנביאים מן האדם להגשמת חזונום חזון השלום אינו דברים אדירים, מהפכי תבל, אלא את הדבר הפשוט, המפוכח והצנוע ביותר, שבהישג כל אדם: את האנושי בפשוטו. הן התשובה היא באדם לא התמלאות, לא גמר מלאכה, אלא ראשית, התחלה חדשה, צעד ראשון, מהסס עדיין, בכיוון הפוך. התביעה הצנועה כל כך שנשמעה בסיני, "כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם" - תביעה זו הפשוטה והראשונית ביותר, המובנת לכאורה מאלה, התביעה לשוב מיצר לב האדם, הרע מנעוריו, היא הזרע הזעירי שממנו ישגה האילן המצל תבל של שלום האנושות.

שיעור 8: אליעזר שביד: הציונות – קבלת אחריות

אליעזר שביד, היהודי הבודד והיהדות, עמ' 15

מיחידות לבדידות

היהודי הפתוח למתהווה בעולם בזמן הזה מוצא את עצמו בודד. זהו סימן ההיכר המובהק שלו היום, להבדיל מן הדורות הקודמים, אפילו הקרובים לו ביותר. הללו כבר עמדו אמנם בסימנה של בדידות גוברת, אבל בזמן הזה חריפותה כה רבה ומודעת, עד שהיא מתנה לא רק עצמה של יחס ליהדות כי אם גם מהות המתבטאת בפירוש, בהערכה ובהתנהגות. כמובן גם היהודי בזמן הזה נמצא קשור למשפחה, לקהילה או לחברה של יהודים, לעם או למדינה, ולפעמים הוא מרגיש את עצמו כאזרח עולם הקשור לאנושות בכלל. אבל הקשרים הללו, לפחות מצדם המורגש והמודע, הם קשרי תלות חיצוניים. הם נתפסים כקבועי גורל ולא כנובעים מפנימיות החיים האישיים.

אין משמע הדבר שהיהודי הבודד מתקומם נגדם תמיד. להיפך. לפעמים הוא רוצה בהם, מחבבם ומחזקם. לפעמים הוא מנסה להשכיח על ידיהם את בדידותו, ויש רגעים היסטוריים - אלה הם רגעי העמידה מול גורל בדידותו של העם כולו, רגעי המלחמה על עצם הקיום - שבהם הוא חי יחד עם הכלל היהודי עד כלות הנפש ועד מסירות הנפש.

אלא שהיא הנותנת: הלחץ מבחוץ, או עצם המועקה הנצברת בקיום המבודד, מכניסים אותו לתוך כלל זה, שהוא כלל מבודד של בודדים, וכשהוא עומד מול עצמו ושואל מיהו? ומנין בא? ומה תכליתו? הוא מוצא עצמו בודד.

אליעזר שביד, היהודי הבודד והיהדות, עמ' 33

ראשית הביוגרפיה

על שאלת "מי אני" משיבים בתולדות חיים. אדם הנשאל לזהותו על ידי אחרים יספר על אלה ממעשיו החשובים לדעתו לאיש המתעניין בו, ודמותו תצטייר באותם מעשים. ואילו לעצמו עולה זהותו ממכלול המעשים שעשה, במצבים השונים שנזדמנו לו, עד כמה שהם מצטרפים לאחדות סביב מרכז ה"אני", כלומר, עד כמה שאפשר לראות במעשים הללו ביטוי לרציותיו. דוק בדבר: המצבים השונים שאדם הזדמן אליהם אינם נכנסים לביוגרפיה אלא מצד שהגיב עליהם או נפעל על ידיהם. רק במובן הזה יהיו מצבים או מאורעות חיצוניים לחלק מחיי אדם, שבהסתכלות לאחור הוא יכול לראות בהם קובעי זהותו. העבר הוא איפוא הנושא המוגדר של הזהות האישית, יסודה היציב והקבוע. כמובן, העבר אינו ממצה זהות של אישיות חיה. כנגד העבר המוגמר עומד העתיד, שהוא תחום האפשר, ואילו ההווה בחיי האישיות נגדר בפתירותם זה לזה ומעברם זה לזה, שאין העבר מוגמר בהחלט, אלא הוא מתרחב והולך אל העתיד, ואין העתיד אפשר בהחלט אלא הוא נקבע והולך על ידי העבר. בין כה וכה היחיד השואל על זהותו נשען מנקודת ההווה על עברו. הוא זוכר ומשקיף על זכרונותיו לשם שיקול דעת, או לשם הכרת המניעים הפועלים עליו, או לשם אפיון עצמי או - וזה העיקר - לשם הכרת המשמעות העולה מצירופי הזכרונות הללו. דומה, רק ביחס לעבר יש לו ל"אני", הניצב תמיד בהווה שלו, משמעות.

אליעזר שביד, היהודי הבווד והיהדות, עמ' 47

ראשית הביוגרפיה

הביוגרפיה האישית מתחילה במשפחה. אבל המשפחה אינה נושאת את עצמה ואינה מסתיימת בעצמה. בה במידה שהיא ממשיכה את קשרי ההולדה לספירה של חיי אישיות משותפים ושל חינוך, כלומר בה במידה שהיא משפחה אמיתית, היא מבטאת שותפות קודמת לה, וממשיכה אותה שותפות גם מעבר לעצמה. היא מיוסדת על עם, היא מצטרפת לעם והיא ממשיכה חיי עם ויצירתו. כאשר מזהה, איפוא, אדם את עצמו, מצד עברו, כבן להוריו, הוא מזהה את עצמו גם כבן לעמו. אבל אז הוא חוזר ומוצא כי התייחסותו הביוגרפית אל עמו קודמת, הן מבחינת כוללותה והן מבחינת ישירותה, להתייחסות הביוגרפית אל המשפחה. מבחינת הכוללות, מפני שהיחס לעם הוא יותר רחב, ומקיף יותר תחומי פעילות, שכל אדם, במידה זו או אחרת, מסוגל לה. הרי אין ההתייחסות הפעילה והיוצרת של שום אדם מסתיימת בחוג משפחתו. ומבחינת הישירות, מפני שהתכנים שעיצבו וגיבשו את אישיותו בתהליך חינוכו מקורם לא במשפחה כי אם בעם והרי התכנים הללו הם שמיצבים ומספקים את צירוף התכנים החד פעמי של חייו האישיים.

אליעזר שביד, היהודי הבווד והיהדות, עמ' 105

רוב בני העם היהודי מרגישים היום ביחודם מצד הגורל הקיבוצי שהם שותפים לו, בין לרצונם בין על כרחם. אולם מבעד לגורלו יוצא הדופן של עם גולה הם מרגישים במהות הנבדלת של מורשתו. הוויית עם שלו מעידה עליה. מצד אחד הווייתו כעם מפוקפקת בעיני סביבתו, ובעיני רבים מבניו שקיבלו את השפעת סביבתו, מצד שני הדימוי העצמי האידיאלי של העם הזה עדיין הוא דימוי קלאסי, שספק אם נשמר בתודעתו של שום עם אחר בזמננו. אחד ויחיד הוא מכל מקום העם היהודי, שבו עדיין עומד בתקפו הקשר המתנה הדדית בין הלאומיות והדת. קשר זה מציג תביעה לאחדות כפולה, אחדות המוצא ואחדות האמונה ואורח החיים. דייקנו לומר: מציג תביעה, מפני שהתביעה מעולם לא התגשמה בשלמות, ובימינו היא מתגשמת פחות מבכל תקופה אחרת. אבל עצם התביעה קיימת ותופסת, ובה במידה שהיא איננה מתגשמת היא יוצרת מתיחות רבה בחיים הקיבוציים של העם. היהודי נאלץ להתמודד בכל עת מחדש עם שאלת זהותו גם כשקיבל אותה בהסכמה ורצון, מפני אותה תביעה קיצונית לאחדות כפולה, שרוב בני העם היהודי מגלים כלפיה יחס דו ערכי של משיכה ודחיה, התקוממות והיענות. ענין לו, איפוא, ליהודי השואל על זהותו, לא רק בגורל יוצא דופן ובמסורת נבדלת, כי אם במודעות עצמית, לאומית דתית, יוצאת דופן, וכיום גם מסוכסכת בתוכה.

אליעזר שביד, מיהדות לציונות - מציונות ליהדות, עמ' 153

הציונות כתנועה מודרנית הביאה לעם היהודי את הרעיון של 'שלילת הגולה'. כלומר, לא רק שלילת ההימצאות בגולה, כי אם גם שלילת ההווייה הגלותית, שלילת הקיום הסימביוטי, בייחוד בדפוסו הייעודי. הציונות הגדירה את הקיום הסימביוטי כטפילות וכחלקיות אנושית. היא דרשה כי היהודי יראה ביהדותו תוכן אנושי מלא, כי יראה ביהדותו קיום שלם של אדם, ובאופן זה יתרום את תרומתו, גדולה כקטנה, לתרבות האדם. ואולם, לשם כך היה צריך לחנך מחדש את האישיות היהודית. בלעדיו לא ראתה אפשרות להגשמה.

אליעזר שביד, מיהדות לציונות - מציונות ליהדות, עמ' 135

ובחרת בחיים

המסקנה פשוטה וחד משמעית, והיא מאשרת את ההשקפה הציונית אישור נחרץ. וזה דברה של הציונות: יש להפוך את עם ישראל לעם חזק, המסוגל להגן על עצמו בכוחותיו שלו, כלומר, להוציאו מן הגלות ולהעניק לו מסגרת טריטוריאלית-מדינית כמו לכל עם אחר.

אליעזר שביד, מיהדות לציונות - מציונות ליהדות, עמ' 123

יום הזיכרון לשואה ולגבורה

לא רק המקדש נחרב, אלא גם הגולה. עם ישראל הקים בה לעצמו בית מגורים ארעי, אכסניית דרכים, וזו חרבה...

עם ישראל חי בין קוטב האובדן, שמסמלת אותו השואה, לבין קוטב הבניין העצמאי, שמסמלת אותו מדינת ישראל.

שנות הרעה והתקווה